

'DE GEVAARLIJKSTE MAN VAN DE WERELD' - *The New York Times*

Een biografie

HENRI BERGSON

EMILY HERRING

ten have

Emily Herring

Henri Bergson

EEN BIOGRAFIE

Vertaald uit het Engels
door Henk Moerdijk

th ten have

1

Over de oorsprong van Henri

In het najaar van 1859 veranderde de wereld twee keer. Op 18 oktober werd in Parijs, ongeveer halverwege de Opéra Garnier en Montmartre, een jongetje geboren. Rond de eeuwwisseling zou iedereen zijn naam kennen en zouden de belangrijkste concepten in zijn filosofie van verandering zijn opgenomen in het dagelijks taalgebruik. Maar op het moment zelf was het gewoon de geboorte van een jongetje. Henri Louis Bergson betrad de wereld in stilte.

De tweede gebeurtenis zorgde vrijwel meteen voor een tumult waarbij het huilen van een baby in het niet viel. Eind november werden de eerste exemplaren van Darwins *On the Origin of Species* beschikbaar voor het publiek, en het effect daarvan liet zich ver buiten de biologie, tot in alle uithoeken van de collectieve menselijke psyche, voelen.

Zoals elke belangrijke wetenschappelijke theorie had Darwins theorie van natuurlijke selectie duizelingwekkende implicaties. De mens was uit het voetlicht geduwd en stond ineens op een wankel fundament. Alles wat wij over onszelf en onze plaats in het universum dachten te weten, was op zijn kop gezet. Niet de priesters maar de paleontologen hadden nu de sleutel tot de betekenis van het leven in handen.

Darwin had wetenschappelijk gewicht gegeven aan een verontrustend idee: de mens was niet altijd menselijk geweest en zou op een dag nog slechts een vage herinnering in het fossielenbestand kunnen zijn. Als mensen net als alle andere organismen voortdurend evolueren, dan is het zo dikwijls in religieuze en filosofische teksten beschreven idee van een vastomlijnde, onveranderlijke menselijke natuur lastig te verdedigen. De soorten kunnen niet langer als eeuwigdurende, onveranderlijke en gecreëerde categorieën worden beschouwd, en wij mensen evenmin.

Terwijl de evolutieleer steeds bredere erkenning vond, kwam de wereld in een stroomversnelling. Nieuwe ontdekkingen, machines en transportmiddelen zetten niet alleen het dagelijks leven van de mensen op de kop, maar veranderden ook hun elementaire begrip van de werkelijkheid. De Duitse dichter Heinrich Heine verwoordde het gevoel van velen toen hij zei: 'Wat een veranderingen moeten er nu plaatsvinden in onze manier van denken, in onze begrippen! Zelfs de meest elementaire noties, die van tijd en ruimte, beginnen te wankelen. De ruimte wordt door de spoorwegen vernietigd, en wat ons rest is enkel de tijd.'¹

In de wereld waarin Henri Bergson geboren werd, was aan het licht gekomen dat bepaalde aspecten van de werkelijkheid die van oudsher beschouwd werden als stabiel en eeuwigdurend, in feite aan een voortdurende en onstuitbare verandering onderhevig waren. Maar verandering is niet altijd een geliefd idee geweest.

Onze obsessie met de eeuwigheid

In de vijfde eeuw voor Christus leefde in de Griekstalige streken van Zuid-Italië een man genaamd Zeno van Elea. Over zijn leven weten we weinig, maar zijn ideeën zijn via de onvoorspel-

bare stromingen in de zee van kennis bij ons terechtgekomen. Voor ons is Zeno de man van de paradoxen, waarmee hij filosofen en wiskundigen al meer dan tweeduizend jaar versteld doet staan. Een van die paradoxen is gebaseerd op een bekend verhaal dat wordt toegeschreven aan de fabeldichter Aesopus. Een schildpad krijgt een schijnbaar onmogelijke opdracht: hij moet een wedstrijd zien te winnen tegen een veel snellere tegenstander. In dit verhaal is niet de haas zijn tegenstander, maar Achilles, de mythische held van de Trojaanse Oorlog. In het oorspronkelijke verhaal verliest de haas de wedstrijd omdat hij de traag maar gestaag lopende schildpad onderschat. Maar in de versie van Zeno haalt geen van beiden de eindstreep.

De paradox gaat ongeveer als volgt. Achilles geeft de schildpad een voorsprong, want hij denkt het trage reptiel gemakkelijk te kunnen inhalen. Maar in de tijd die de krijger nodig heeft om de afstand te rennen die zijn tegenstander al heeft afgelegd, is de schildpad alweer een stukje verder gekomen. Om de schildpad alsnog in te halen, zal Achilles dus deze nieuwe, kortere afstand moeten overbruggen. Maar wanneer hij op het punt komt waar de schildpad kort daarvoor was, heeft de schildpad opnieuw een kleine voorsprong opgebouwd. Dit gaat zo eindeloos door, en Achilles haalt zijn tegenstander nooit in. Sterker nog, in de redenering van Zeno zou noch Achilles, noch de schildpad überhaupt gestart zijn. Voordat ze hun eerste stap zetten moeten ze een halve stap zetten. En voor die halve stap een kwart stap. Enzovoort. De mythische krijger en het zwaarvoetige reptiel blijven voor eeuwig in deze paradoxale impasse hangen. Door het gezond verstand te tarten, door tegen te spreken wat we met onze ogen en oren zien en horen, toont deze paradox aan dat elke verandering die wij menen te bespeuren slechts een zintuiglijke illusie is, de weerspiegeling van onze eigen intellectuele tekortkomingen.

Hoewel Zeno nooit echt aantoonde dat verandering onmogelijk is, wees hij wel op een probleem waar degenen die het universum wilden begrijpen steeds weer tegenaan liepen: vat krijgen op verandering is per definitie moeilijk. Als alles constant in beweging is, als niets gelijk blijft aan zichzelf – als je, zoals een andere presocraat, Heraclitus, zei dat je nooit twee keer in dezelfde rivier kunt baden – dan wordt het heel moeilijk om de werkelijkheid met enige zekerheid te meten, om over haar te theoretiseren of zelfs maar over haar te praten.

Dit was precies de kritiek die Plato had op Heraclitus en op het idee van instabiliteit in het algemeen. In zijn *Politeia* (vertaald als *De Staat*, *Het Bestel* of *De Republiek*) voerde hij een wereld van ‘vormen’ aan: de eeuwigdurende, abstracte tegenhangers van hun veranderlijke en bederfelijke incarnaties in de fysieke wereld. De boom die wij met onze zintuigen waarnemen, is onderworpen aan de seizoenswisselingen en aan alle ongelukken die het leven met zich meebrengt, van bliksem-schichten tot spechten. Die waargenomen boom is als bron van kennis daarom minder betrouwbaar dan het onveranderlijke idee van een boom, dat alle bomen omvat, in alle mogelijke ontwikkelingsfasen tegelijk, en niet één boom in het bijzonder. Voor Plato is de wereld die wij met onze zintuigen waarnemen slechts een onvolmaakte en beperkt houdbare kopie van de volmaakte en onvergankelijke ideeën.

Aristoteles, die een leerling van Plato was, verdeelde het universum in tweeën: ons eigen aardse rijk, een wereld van verandering, onregelmatigheid en erosie, en de wereld boven de maan, waar regelmatig, onveranderlijke en etherische hemellichamen bestaan. De enige beweging die in de hemel voorkomt, is cyclisch en voorspelbaar. De hoogste vorm van zijn – Aristoteles’ versie van een god – is de ‘onbewogen beweging’ of ‘dat wat beweegt zonder bewogen te worden’. Het meest perfec-

te wezen, de primaire oorzaak van alle beweging, is onsterfelijk en onveranderlijk.

Zo'n tweeduizend jaar later zag de Franse filosoof René Descartes hoe een stukje kaars onder invloed van de hitte van een vlam van vorm veranderde. Afhankelijk van de afstand tussen vlam en kaars werd het stukje kaars harder of zachter, ging het anders ruiken of werd het lichter of donkerder van kleur. 'Heldere en duidelijke' kennis wordt verkregen door afstand te doen van 'de dingen die niet bij de kaars horen', dat wil zeggen: de eigenschappen die fluctueren, en alleen de eigenschappen te behouden die los van alle veranderingen blijven bestaan.² Descartes' abstracte idee van een stukje kaars als iets wat 'uitgestrekt in de ruimte, vervormbaar en veranderlijk' is blijft hetzelfde, ongeacht de verschillende vormen, texturen en kleuren die een stukje kaars kan hebben.³ Dat is wat wij, buiten de veranderlijke zintuiglijke gegevens om, werkelijk over het stukje kaars kunnen weten.

Om die reden ontwikkelde een deel van de belangrijkste denkers in de westerse filosofische canon hun filosofie rond het idee dat we ons, als we de wereld willen kennen, beter kunnen richten op eeuwige, onveranderlijke ideeën dan op de veranderlijke en toevallige eigenschappen van het alledaagse. Zoals Bergson later zei, werden oude én moderne denkers 'aangezet om de werkelijkheid van dingen buiten de tijd te zoeken, los van wat beweegt en wat verandert, en diensgevolge buiten wat onze zintuigen en ons bewustzijn waarnemen om'.⁴ Dit idee, dat er meer werkelijkheid zit in stabiliteit dan in verandering, meer waarheid in eeuwigheid dan in het verstrijken van tijd, werd een van de stevigst verankerde vooronderstellingen in het westerse denken.

Begin twintigste eeuw zou Bergson de beroemdste filosoof ter wereld worden omdat hij deze trend keerde, omdat hij dé filosoof van verandering werd.

‘EEN MEESTERLIJKE BIOGRAFIE DIE BERGSONS INTELLECT OPNIEUW TOT LEVEN BRENGT.’

– Skye Cleary, auteur van *Wat zou Simone de Beauvoir doen?*

Aan het begin van de twintigste eeuw was Henri Bergson (1859-1941) de beroemdste filosoof ter wereld. Hij zette zich af tegen het mechanistische wereldbeeld van zijn voorgangers en stelde een radicaal alternatief voor: het leven begrijpen vanuit het leven zelf. Zijn ideeën over tijd en intuïtie inspireerden kunstenaars, wetenschappers en andere denkers, van Marcel Proust tot Gilles Deleuze.

Emily Herring schetst een fascinerend portret van deze revolutionaire filosoof en laat zien hoe zijn gedachtegoed een generatie in beroering bracht – en nog altijd actueel is.

Bergson herinnert ons eraan dat niet alles in het leven te meten of te berekenen is. Er is ook ruimte voor het onmeetbare, het creatieve en het onvoorspelbare.

Emily Herring is een Britse schrijver, historicus en journalist. Ze promoveerde aan de Universiteit van Leeds.

‘HET MEEST INTELLECTUEEL PRIKKELENDE BOEK DAT IK DIT JAAR HEB GELEZEN.’

– John Banville, *New Statesman's Best Books of 2024*

